

آسیب‌شناسی تربیت دینی کودک در نهاد خانواده

رقیه خلیلی^۱

چکیده

برنامه‌ریزی برای رشد و شکوفایی انسان، از مهم‌ترین رسالت نظام اسلامی است که با تربیت دینی صحیح حاصل می‌شود. تربیت دینی از جمله عواملی است که در سعادت فرد و جامعه نقش کلیدی دارد. اما گاهی در مسیر این تربیت موانع و مشکلاتی پیش می‌آید که بررسی و شناسایی آن‌ها، سبب تقویت فرایند تربیت گشته و آن را کارآمدتر می‌گرداند. پژوهش حاضر به دنبال پاسخی است که بیان کند آسیب‌های تربیت دینی در نهاد خانواده چیست؟ در این مقاله، نویسنده سعی کرده به بررسی واژه‌های آسیب، تربیت و دین بپردازد و ضمن تعریف این واژه‌ها، به تبیین و توضیح آسیب‌هایی که تربیت دینی را در نهاد خانواده با چالش مواجه کرده و آن را به قهقرا می‌کشاند، پرداخته و عوامل آسیب‌زای تربیت دینی حاکم بر محیط خانواده، شخصیت والدین و اتخاذ شیوه‌ی نادرست تربیت را با شیوه‌ی توصیفی و تحلیلی بیان نموده است. نبود فضای مذهبی، تنگناهای اقتصادی و درگیری و مشاجره در محیط خانه، بی‌توجهی به آداب آمیزش، شرایط زمان، تفاوت‌های فردی و اتخاذ روش نادرست در امر تربیت، از جمله عواملی است که تربیت دینی را از مسیر درست منحرف کرده و آن را با مشکل مواجه می‌کند.

واژگان کلیدی: آسیب‌شناسی، تربیت، تربیت دینی، آسیب‌شناسی تربیت دینی

Abstract

Planning for human growth and prosperity is one of the most important missions of the Islamic system that can be achieved through proper religious education. Religious education is one of the factors that play a key role in the well-being of the individual and society. However, sometimes there are obstacles and problems in the path of this training, the study and identification of which strengthens the training process and makes it more efficient. The present study seeks an answer that states what are the harms of religious education in the family institution? In this article, the author has tried to examine the words harm, education and religion and while defining these words, to explain and explain the harms that challenge religious education in the family institution and make it regress → has described, dealt with and the harmful factors of religious education governing the family environment, the personality of parents and adopting the wrong method of education in a descriptive and analytical way. Lack of religious space, economic hardships and conflicts and quarrels in the home environment, regardless of etiquette, time conditions, individual differences and adopting the wrong method of education, are among the factors that divert religious education from the right path and It makes it difficult.

Keywords: Pathology .Training .Religious education .Pathology of religious education

مقدمه

۱. دانش آموخته سطح ۳ حوزه فداک همدان و پژوهشگر مرکز پژوهشی حوزه‌ی علمی‌ای استان همدان (r.khalili@whc.ir)

موضوع تعلیم و تربیت دینی و نحوه‌ی دستیابی به این مهم، از جمله مسائلی است که در هر جامعه‌ای توجه اندیشمندان اسلامی و کارشناسان حوزه‌ی تعلیم و تربیت را به خود جلب کرده است. اولین و مهم‌ترین نهادی که بنیان تربیت دینی در آن بسته می‌شود، نهاد خانواده است که والدین با استفاده از آموزه‌های دینی می‌توانند، کشتی تربیت دینی انسان را به سلامت به ساحل نجات برسانند. ولی آسیب‌هایی در سر راه این امر خطیر قرار دارد که عدم آگاهی از این آسیب‌ها سبب می‌شود که انسان در چنگال این آسیب‌ها گرفتار شده و از رسیدن به تربیت صحیح ناکام بماند.

سؤال‌هایی در این پژوهش مطرح است که شامل: ۱. آسیب‌هایی که تربیت دینی را در درون خانواده تهدید می‌کند، کدامند؟ ۲. چه آسیب‌هایی از سمت والدین ناظر به امر تربیت دینی است؟ ۳. آسیب‌های تربیت دینی مربوط به انتخاب روش نادرست چیست؟

در بررسی پیشینه، پژوهش‌هایی به چشم می‌خورد که به بحث آسیب‌شناسی تربیت دینی پرداخته و هریک مسأله را از نگاهی مورد بررسی قرار داده است. برخی از پژوهش‌هایی که با موضوع تحقیق در ارتباط هستند عبارتند از: ۱. تحقیق «آسیب‌شناسی و آسیب‌پذیری دینی و مذهبی نسل نو» اثر علی سادئی که در سه نهاد خانواده، جامعه و نظام آموزشی، عوامل بی‌رغبتی جوانان نسبت به مفاهیم دینی را بررسی می‌کند. ۲. کتاب «آسیب‌شناسی تربیت دینی» اثر محمد علی حاجی ده آبادی، که در آن روش‌ها و نشانه‌های تربیت دینی و آسیب‌های آن، به صورت کلی مورد کنکاش قرار گرفته است. ۳. مقاله‌ی «درآمدی بر آسیب‌شناسی تربیت دینی» اثر رضا علی نوروزی و محسن احمدی، که بیشتر تکیه بر مبحث کمال‌گرایی داشته و آن را مورد مطالعه قرار داده است. ۴. کتاب «آسیب‌شناسی تربیت دینی در گفتگو با اندیشمندان حوزه و دانشگاه» اثر اسدالله مرادی، که وی در آن با برخی اندیشمندان به گفتگو پرداخته و عواملی از قبیل: عدم انتخاب درست و شناخت و آگاهی و اشتیاق در دروس دینی و وجود اجبار، به عنوان آسیب‌های امر تعلیم و تربیت معرفی شده است.

پژوهش پیش‌رو علاوه بر تعریف واژه‌های آسیب، تربیت و دین، با توجه به نقش ارزنده‌ی خانواده در تربیت دینی، به بررسی آسیب‌هایی که تربیت دینی را در نهاد خانواده مورد تهدید قرار می‌دهد، خواهد پرداخت.

۱. مفاهیم

آشنایی با مفاهیم در آغاز هر تحقیقی، از امور لازم و اجتناب‌ناپذیر است. به همین جهت، ابتدا به معانی لغوی و اصطلاحی عبارات به کار رفته در تحقیق پرداخته می‌شود.

۱-۱. آسیب در لغت و اصطلاح

در کتب لغت، آسیب به معنای صدمه، زیان، زخم، عیب، نقص، آفت، شکستگی که به سبب ضربت و زخم پیدا می‌شود، آمده است (دهخدا، ۱۳۸۰: ۱۴۴؛ معین، ۱۳۶۳: ۱/۱۰۶۳). این واژه در اصطلاح به عاملی اطلاق می‌شود که وجود آن منجر به ایجاد اختلال، آفت و ناهنجاری در پدیده‌ها می‌گردد و گاهی هم به خود اختلال آسیب می‌گویند.

آسیب‌شناسی هم به معنای، شناخت عوامل مهم و موثری است که ایجاد و یا تداوم حیات آن‌ها، فرآیند تحقق هر نظام و سیستمی را تهدید کرده و آن را از رسیدن به اهدافش باز داشته و یا تحقق آرمانش را به تعویق می‌اندازد، است (بنیانیان، ۱۳۷۹: ۱۲۸). این واژه در روان‌شناسی و تعلیم و تربیت کاربرد خاصی داشته و معادل واژه‌ی «pathology» است که موقعیت‌ها و وضعیت‌های ناهنجار و بیمارگونه‌ی امر تربیت را مورد بررسی و مطالعه قرار می‌دهد (ساروخانی، ۱۳۷۱: ۷۱۶).

۲-۱. تربیت در لغت و اصطلاح

تربیت، مصدر باب تفعیل و از ماده‌ی «ربو»، به معنای زاد و نما، افزایش و زیادت گرفته شده است (الفیومی، ۱۴۱۴: ۲۱۷؛ طریحی، ۱۳۶۲: ۶۷۱/۲) و تربیت را از آن جهت که موجبات فزونی و پرورش را فراهم می‌کند، تربیت گویند (معلوف، ۱۹۲۷: ۲۴۷). اما برخی از اهل لغت ریشه‌ی تربیت را از کلمه‌ی «رب» به معنی مالک، سید و مربی دانسته و آن را، انجام وظیفه کردن به شیوه‌ی نیکو و پسندیده معنا کرده‌اند (ابن منظور، ۱۴۱۶: ۱۴/۳). در اصطلاح برای این واژه تعارف متنوعی صورت گرفته است؛ از جمله: به مجموعه فعالیت‌های هدفداری که یک مربی برای مربی انجام می‌دهد تا بر نگرش، شناخت، اخلاق و رفتار ائ اثر گذاشته و صفات اخلاقی و عملی نیکو و پسندیده را به او بیاموزد را تربیت تعریف کرده‌اند (داوودی، ۱۳۷۸: ۲۰/۲). برخی هم با در نظر گرفتن مفهوم لغوی تربیت، آن را در اصطلاح به معنای، انتخاب رفتار و گفتار مناسب، ایجاد شرایط و عوامل لازم و کمک به شخص مربی به طوری که سبب پرورش و شکوفایی استعدادهای نهفته‌ی او در تمام ابعاد وجودی‌اش گردیده و او را به سوی هدف و کمال مطلوب سوق دهد (بهشتی، ۱۳۸۷: ۳۵) معنا کرده‌اند.

مقصود از تربیت کودک به طور خاص آن است که مربی، اعم از پدر، مادر، معلم و ...، طفل را در بُعد روحی و اخلاقی پرورش دهد، به گونه‌ای که جسم و جان و عقل و علم او افزایش یابد و در این باره به طوری انجام وظیفه نماید که آنچه به مصلحت اوست از امور مربوط به دین و دنیای وی، انجام پذیرد (انصاری، ۱۳۹۲: ۴۶۵/۱).

۳-۱. دین در لغت و اصطلاح

واژه‌ی دین در لغت به معانی مختلفی همچون: عبادت، انقیاد، خضوع، فرمانبرداری، اطاعت، تسلیم، شریعت، ملک، اسلام، جزا و مکافات، توحید، ورع، حکم و سیره، عادت و شأن، ذلت، قهر و غلبه و استعلاء، حساب، رسم و قانون و ... آمده است (ابن منظور، ۱۴۱۴، ۱۱۷۱/۱۳-۱۶۶؛ فیروز آبادی، ۱۴۱۵: ۲۲۵/۴). ابن فارس که معمولاً به بررسی ریشه لغات پرداخته است می‌گوید: ریشه‌ی دین، اطاعت و ذلت و انقیاد است. شهر را بدان خاطر مدینه گویند چون در آن، حاکم مورد اطاعت قرار می‌گیرد. و نیز، عبد و کنیز را چون تحت اشراف ارباب خود هستند، به نام مدین و مدینه می‌خوانند (ابن فارس، ۱۳۹۹: ۳۱۹/۲). دین در اصطلاح، به مجموعه‌ای از برنامه‌های عملی که با نوعی جهان بینی هماهنگ است و انسان برای رسیدن به سعادت خود، آن را وضع می‌کند و یا از دیگران می‌پذیرد، اطلاق می‌گردد (طباطبایی، ۱۳۸۸: ۲۷). در تعریف دیگری به مجموع عقاید، اخلاق، قوانین و مقرراتی که برای اداره‌ی امور جامعه‌ی

انسانی و پرورش انسان‌ها وجود دارد، دین گفته می‌شود که گاهی تمامی این مجموعه حق و گاهی همه‌ی آن باطل و یا مخلوطی از حق و باطل است (جوادی آملی، ۱۳۷۳: ۹۳).

با توجه به معانی ذکر شده برای تربیت و دین، می‌توان تربیت دینی را، جنبه‌ی خاصی از تربیت دانست که در آن تدابیری برای ایجاد، ابقا و کامل کردن عقاید و باورهای دینی اتخاذ گشته و سبب آشنایی انسان با وظایف دینی و آداب شرعی می‌گردد (بهشتی و نیکویی، ۱۳۹۰: ۱۹۸) دانست. آسیب‌شناسی تربیت دینی هم به معنای، شناخت آسیب‌ها و اشکالاتی است که بر آگاهی و معرفت دینی، اعتقاد و باور دینی و یا عملی در رفتار و تربیت جامعه دینی وارد می‌شود و یا ممکن است وارد بشود (صادق زاده قمصری، ۱۳۸۰: ۳۳۸). به بیانی دیگر، بررسی و شناخت موانع، محدودیت‌ها و ناهنجاری‌هایی که در زمینه‌ی تربیت دینی وجود دارد و فرایند تحقق آن را یا مختل کرده و یا مشکل می‌کند را، آسیب‌شناسی تربیت دینی می‌گویند.

۲. آسیب‌شناسی تربیت دینی

یکی از مهم‌ترین وظایف والدین در قبال فرزندان، تربیت دینی آنان است که سعادت هر انسانی در گرو آن است. بهترین دوران برای آغاز تربیت دینی، دوران کودکی است، چرا که قلب کودک همچون زمین حاصل‌خیز و آماده‌ای است که می‌تواند هر بذری را در خود پرورش داده و به شکوفایی برساند و بهتر است که در این زمین آماده، بذر دین، اخلاق و محبت به خدا و پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) و اهل بیت (علیهم السلام) کاشته شود. حضرت علی (علیه السلام) در نامه‌ای خطاب به فرزندش فرمودند: «أَمَّا قَلْبُ الْحَدِثِ كَالْأَرْضِ الْخَالِيَةِ مَا أَلْقَى فِيهَا مِنْ شَيْءٍ قَبْلَهُ فَبَادَرَتْكَ بِالْأَدَبِ قَبْلَ أَنْ يَقْسُو قَلْبُكَ وَ يَشْتَغِلَ لُبُّكَ لَتَسْتَقْبِلَ بِجِدِّ رَأْيِكَ مَا قَدْ كَفَاكَ أَهْلُ التَّجَارِبِ بُغْيَتَهُ وَ تَجَرِبَتُهُ؛ چون قلب کودک مانند زمین خالی است که هر بذری در آن بکارند می‌روید، من تربیت تو را در کودکی و قبل از این که قلبت سخت و ذهنت مشغول شود، آغاز کردم تا تو به حقیقت آن چه را که اهل تجربه تو را از تجربه‌ی مجدد آن بی‌نیاز می‌سازند، بپذیری» (نهج البلاغه، نامه‌ی ۳۱). از حدیث مذکور برداشت می‌شود که، تا قلب کودک خالی است و آلوده به سیاهی و پلیدی گناهان نگشته، باید بذر ایمان، توحید، صداقت و محبت اهل بیت را در دل او پاشید. رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) فرمودند: «أَدَّبُوا أَوْلَادَكُمْ عَلَى حُبِّي وَ حُبِّ أَهْلِ بَيْتِي وَ الْقُرْآنِ؛ فرزندان را با محبت من و خاندان من و قرآن تربیت کنید» (مرعشی تستری، ۱۴۰۹: ۱۸ / ۴۹۸).

از ضروری‌ترین مباحث تربیتی، بررسی و شناسایی عوامل آسیب‌زا در تربیت دینی است و عدم آگاهی از آن، فرایند تربیت دینی را با چالش و دشواری مواجه کرده و آن را از رسیدن به اهداف و آرمان اصلی بازداشته و ضربه‌های جبران‌ناپذیری را بر فرد وارد می‌کند. به همین دلیل، در ادامه به آسیب‌شناسی تربیت دینی در خانواده پرداخته و در سه قسمت: محیط، خود والدین و روش‌های تربیت مورد بررسی قرار گرفته است.

۲-۱. آسیب‌های تربیت دینی ناظر به محیط خانواده

اولین محیطی که کودک در آن پا نهاده و می‌تواند عقاید دینی و باورهای مذهبی خود را از آن اخذ کند، محیط خانواده است. در اسلام نهاد خانواده، نهادی مقدس محسوب شده و مورد توجه بزرگان می‌باشد. نهادی که افراد در اثر ارتباط خود با پدر و مادر و سایر اعضای خانواده می‌توانند، ارزشهای دینی را گاه به صورت مستقیم و گاه غیر مستقیم دریافت کنند (نیکزاد، ۱۳۷۵: ۶۵). رکن ترقی، پیشرفت و تکامل جامعه در گرو خانواده بوده و در صورتی که تربیت دینی فرزندان در مسیر درست قرار گیرد و بر اساس برنامه‌های سعادت‌مند قرآن و سنت باشد، جامعه هم به پیشرفت و تکامل راه می‌یابد (بیگی، ۱۳۸۹: ۳۵۵). اولین مدرسه و دانشگاه کودک، محیط خانواده، و پدر و مادر اولین معلمان و مربیان او هستند که آموخته‌های این دوران بسان نقشی بر سنگ است. همانطور که رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) فرمودند: «مَثَلُ الْوَالِدِ يَتَعَلَّمُ فِي صِغَرِهِ كَالنَّقْشِ فِي الْحَجَرِ؛ حکایت کسی که در کودکی می‌آموزد، همانند نقش کندن بر سنگ است» (متقی، ۱۴۱۳: ۲۴۹/۱۰). اگر چه محیط خانواده به عنوان اولین نهاد اجتماعی و تربیتی محسوب شده و نقش بسزایی را در تربیت دینی افراد ایفا می‌کند اما، گاهی به وجود آمدن عواملی سبب می‌شود که محیط خانواده به یک پناهگاه بی‌امن تبدیل گشته و صدمات جبران‌ناپذیری را بر تربیت دینی افراد وارد کند. در ادامه به صورت خلاصه به برخی از عوامل آسیب‌زای محیط خانواده بر تربیت دینی پرداخته می‌شود.

۲-۱-۱. مذهبی نبودن فضای حاکم بر خانواده

اساسی‌ترین نهاد در انتقال ارزش‌ها، خانواده است و فرزندان مقید و پایبند به اصول و ارزش‌ها، از دامان والدین معتقد و صالح به بار می‌نشینند. نقش خانواده در زندگی هر فردی، در کنار تمام نهادهای فرهنگ‌ساز، به قدری ارزشمند و کارساز است که می‌توان گفت، غالب الگوهای عواطف، احساسات، تفکر و اندیشه، باورها و عقاید مذهبی و دینی افراد در نهاد خانواده پی‌ریزی می‌شود (انصاریان، ۱۳۸۰: ۴). به همین علت است که در اسلام بر انتخاب همسر شایسته تأکید شده است. رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) می‌فرمایند: «انْكِحُوا الْأَكْفَاءَ وَانْكِحُوا مِنْهُمْ وَاخْتَارُوا لِتُطْفَئَكُمْ؛ زمینه‌ای ازدواج هم‌کفوها را فراهم کنید، و با هم‌کفو، ازدواج کنید و آنان را برای به وجود آمدن فرزندان شایسته، به عقد خود درآورید» (مجلسی، ۱۳۶۲: ۲۳۶/۱۰۳). اولین الگوی هر کودکی، والدینش است. اگر کودک در خانواده‌ای که به امر دین اهتمام ورزیده و آموزه‌های آن را با آگاهی دنبال می‌کند بزرگ شود، خودش هم طبعاً به دین اهتمام خواهد ورزید، و به تقلید از والدین نماز خوانده و می‌کوشد تا در روزه گرفتن از آنان تقلید کند. و وقتی در خانواده‌ای پدر و مادر هر دو، و یا حتی یکی از آنها مقید به امور مذهبی نباشند، فضای بی‌دینی در آن حاکم گشته و فرزندان الگوی مناسبی نداشته از نظر دین و مذهب دچار تزلزل می‌شوند.

۲-۱-۲. تنگناهای اقتصادی

فقر و نداری حاکم بر فضای خانواده، بستری برای آسیب‌های تربیت دینی است. انسان موجودی دو بعدی بوده و پرورش هر دو بعد جسمی و روحی آن بر عهده‌ی نهاد خانواده است. خانواده‌ای که در فقر و نداری و تنگناهای اقتصادی به سر می‌برد و پدر و مادر مجبورند ساعات زیادی را در بیرون از خانه به کار کردن بپردازند، فراغت و وقتشان برای تربیت فرزندان محدود گشته و علاوه بر آسیب‌های جسمی، آنان را از لحاظ روانی و اخلاقی نیز با

رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) می‌فرماید: «لَا تُحَقِّرَنَّ أَحَدًا مِنَ الْمُسْلِمِينَ، فَإِنَّ صَغِيرَهُمْ عِنْدَ اللَّهِ كَبِيرٌ؛ هِجْ يَكْ مِنْ مُسْلِمَانٍ رَا تَحْقِيرَ مَكْنٍ زِيْرَا كُؤچك آنان نیز نزد خداوند بزرگ است» (ورآم، بی‌تا: ۳۱/۱). برخی خانواده‌ها با تحقیر فرزندان خود در حضور دیگران، شخصیت آنان را ویران کرده و زمینه‌ی انحراف و پستی را برایشان باز می‌کنند. رفتار تحقیرآمیز به دنبال خود تمسخر، عیب‌جویی، سرزنش‌های پیاپی و ناسزاگویی را همراه دارد که هر یک از این‌ها به عنوان مانعی در راه تربیت درست هستند. تحقیر و اهانت فرزندان موجب می‌گردد که آنان یقین به درمانده و نالایق بودن خود پیدا کرده و ضعف اعتماد به نفس، احساس شرمندگی، کناره‌گیری از اجتماع، نفاق و کینه‌توزی را در وجود آنان تقویت کند (بهشتی، ۱۳۷۷). حضرت علی (علیه‌السلام) درباره‌ی پیامد سرزنش افراطی فرمودند: «إِيَّاكَ أَنْ تَكْرَرَ الْعُتْبَ، فَإِنَّ ذَلِكَ يَغْرِي بِالذَّنْبِ وَ يَهْوَنُ الْعُتْبُ؛ از تکرار سرزنش بپرهیز که سرزنش شده را به گناه می‌کشد و سرزنش را از اثرگذاری می‌اندازد». در جای دیگری هم می‌فرمایند: «أَلَا فَرَأَيْتُمْ فَيَا لِمَالَقَةٍ يَشُبُّ نِيرَانُ اللَّجَاجِ؛ زیاده‌روی در سرزنش کردن شعله‌های لجاجت و گستاخی را در آدمیان شعله‌ور می‌کند» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۸۱/۱۳).

۲-۳-۴. روش تبعیض و بی‌عدالتی

تبعیض و بی‌عدالتی میان فرزندان، اثرات مخرب و زیان‌باری را بر روحیه و شخصیت آن‌ها می‌گذارد. تبعیض تخم بی‌اعتمادی، کینه‌توزی و حسادت را در نهاد فرزندان کاشته و زمینه‌ی سرکشی و ناهنجاری را فراهم می‌کند. تعالیم و آموزه‌های اسلام به این موضوع توجه داشته و پدر و مادر را از این کار نهی کرده‌اند. در روایتی آمده است: روزی پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) در حال سخن گفتن با یاران خود بودند. کودکی وارد شد و به سوی پدر خویش که در میان جمعیت بود، رفت. پدر دستی بر سر وی کشید و وی را بر روی زانوی راست خود نشاند. اندکی بعد، دختر آن مرد وارد شد و نزد پدر رفت. پدر دستی بر سر وی کشید و او را در کنار خود روی زمین نشاند. پیامبر گرامی که برخورد دوگانه‌ی پدر را دیدند، فرمودند: چرا هنگامی دخترت وارد شد، همانند پسر زانوی دیگری نگذاشتی؟ آن مرد دخترک خود را برگرفته و بر زانوی دیگری نشاند. پیامبر با دیدن این کار خوشحال شده و فرمودند: عدالت‌آمیز رفتار کردی! (ابن ابی الدنیا، بی‌تا: ۱۷۳/۱). ابن عباس نیز در روایتی از رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) نقل می‌کند: «در هدیه‌ها و امتیازاتی که به خانه می‌برید، بین فرزندان مساوات برقرار ننماید». و در روایتی دیگر می‌فرمایند: «خداوند دوست دارد، بین اولادتان حتی در بوسیدن هم عدالت برقرار کنید» (متقی، ۱۴۱۳: ۴۴۵/۱۶).

۲-۳-۵. روش سخت‌گیری غیرمنطقی

سخت‌گیری غیرمنطقی در تربیت دینی، به معنای کمال‌گرایی افراطی، بدون توجه به محدودیت‌ها و ظرفیت‌های افراد مختلف بوده و حاصل نوعی شتاب‌زدگی است که مربیان امور تربیتی می‌خواهند در زمانی اندک، فاصله‌ها را طی و افراد را به سرعت تربیت کرده و به کمال برسانند (باقری، ۱۳۸۴: ۲۹۲/۲). از آیات الهی که فرمودند: «مَا أُرِيكُمْ إِلَّا مَا أَرَىٰ وَ مَا أَهْدِيكُمْ إِلَّا سَبِيلَ الرَّشَادِ؛ من شما را جز به طریق حق و پیروزی دعوت نمی‌کنم» (غافر/۲۹)، برداشت می‌شود، هدایت به حق و کمال از اهداف بعثت پیامبران الهی است. با توجه به این که هدف پیامبران تربیت انسان‌هاست، می‌توان نتیجه گرفت که تربیت دینی، همان هدایت به حق و کمال است و کمال‌گرایی از اهداف آن است (احمدی، ۱۳۶۴: ۷). کمال‌گرایی در تربیت دینی جایگاه ویژه‌ای داشته و در آن اهداف بزرگی در نظر گرفته

شده و برای دستیابی به آن تلاش می‌شود. ولی کمال‌گرایی افراطی از آسیب‌های تربیت دینی به شمار آمده و از کمال فاصله گرفته و دیگر کمال محسوب نمی‌شود.

از جلوه‌های بارز کمال‌گرایی افراطی، زیاده‌روی در انجام عبادات و تبدیل امور مستحب و مباح به امور واجب است که نتیجه‌ای جز خستگی افراد مبتدی و کناره‌گیری از امور دینی نخواهد داشت. در نقطه‌ی مقابل کمال‌گرایی افراطی، سهل‌انگاری و بی‌مبالاتی است که به معنای سست شدن ضوابط و معیارهای دینی در جریان تربیت دینی بوده، به طوری که رعایت نکردن آن‌ها حساسیتی را برای فرد به وجود نیاورد. این حالت رها بودن در امور دینی، بسان سمی مهلک بوده و آسیب‌زننده به تربیت دینی است. از این جهت هم سخت‌گیری و هم سهل‌انگاری در امر تربیت دینی، در اسلام مورد مذمت قرار گرفته است (صادق زاده قمصری، ۱۳۸۰: ۲۲). «آسانی» در قرآن کریم از اصول شریعت معرفی شده و آمده است: «يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ؛ خدا برای شما آسانی می‌خواهد و برای شما دشواری نمی‌خواهد» (بقره/۱۸۵). روح حاکم بر احکام نیز آسان‌گیری بوده و داشتن توانایی جسمی و مالی از شرایط انجام واجبات می‌باشد. در حالی که برخی از والدین نسبت به فرزندانشان در انجام فرایض الهی، راه افراط و تفریط را در پیش گرفته و سبب دین‌گریزی آنان می‌شوند. حضرت علی (علیه السلام) در روایتی فرمودند: «فَكُلُّ تَقْصِيرٍ بِهِ مُضِرٌّ وَ كُلُّ إِفْرَاطٍ لَهُ مُفْسِدٌ؛ هر گونه کندروی برای روح انسان زیان‌آور است و هر گونه تندرروی موجب فساد است» (نهج‌البلاغه، حکمت ۱۰۸). در حدیث دیگری از امام صادق (علیه السلام) آمده است که پدرشان وی را از عبادات زیاد بازداشته و سفارش کردند که کمتر به عبادت بپردازد: «زمانی که جوان بودم در عبادت سخت می‌کوشیدم. پدرم به من فرمود: فرزندم، کمتر از آن چه می‌بینم عبادت کن؛ زیرا خداوند عزّ و جلّ اگر بنده‌ای را دوست داشته باشد به عبادت اندک او خرسند گردد» (ری شهری، ۱۳۸۳: ۴/۴۹۷).

۲-۳-۶. روش اجبار و اکراه

تحمیل امور و استفاده از امر و نهی‌های لجاجی برانگیز، از دیگر روش‌های نادرستی است که در تربیت دینی فرزندان به کار گرفته می‌شود. والدین در این روش مسئولیت تربیت را منحصر در خود دانسته، و فرزندان را مجبور به انجام اموری که برخلاف میل آن‌هاست می‌کنند. خداوند متعال در قرآن کریم، پرهیز از اکراه و اجبار را روش هدایتی خود قرار داده و می‌فرماید: «لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ؛ در قبول دین، اکراهی نیست. [زیرا] راه درست از راه انحرافی، روشن شده است» (بقره/۲۵۶). در صورتی که پدر و مادر برای تربیت دینی فرزندان خود، از روش امر و نهی و الزام و اجبار بهره ببرند، ثمره‌ای جز هلاکت و دین‌گریزی و پناهنده شدن به دامان دین‌گريزان نخواهد داشت. حضرت علی (علیه السلام) در نامه‌ی خود به مالک اشتر می‌نویسد: «وَلَا تَقُولَنَّ: إِنِّي مُؤَمَّرٌ أَمْرٌ فَأُطَاعُ، فَإِنَّ ذَلِكَ ادْغَالٌ فِي الْقُلُوبِ، وَمَنْ هَكَذَا لِلدِّينِ، وَ تَقَرُّبٌ مِنَ الْغَيْرِ؛ به مردم مگو: به من فرمان دادند، من نیز فرمان می‌دهم، پس باید اطاعت شود! این گونه خود بزرگ‌بینی، دل را فاسد می‌کند و دین را پژمرده، و زوال نعمت‌هاست» (نهج‌البلاغه، نامه‌ی ۵۳).

نتیجه‌گیری

۱. منظور از تربیت دینی، آگاهی از وظایف دینی و آداب شرعی، پذیرش آن‌ها و در نهایت عمل کردن و پایبند بودن به این وظایف است. یکی از وظایف اصلی والدین در قبال فرزندان، تربیت دینی و آشنا کردن آنان با مسائل دینی و احکام شرعی است.
۲. بررسی و شناسایی عوامل و زمینه‌های آسیب‌زایی که منجر به عدم شناخت انسان از معارف دینی می‌گردد، آسیب‌شناسی تربیت دینی است که سبب خنثی شدن تلاش‌های تربیتی می‌گردد.
۳. آسیب‌های تربیت دینی در محیط خانواده شامل عواملی از قبیل: مذهبی نبودن فضای خانواده، تنگناهای اقتصادی، فقر و نداری و درگیری والدین در تأمین معاش، و کشمکش و اختلافات خانوادگی است.
۴. تضاد میان رفتار و گفتار والدین، بی‌توجهی به آداب آمیزش، شرایط زمان، بی‌توجهی به تربیت دینی و تفاوت‌های فردی از عوامل آسیب‌زای تربیت دینی ناظر به والدین است.
۵. اتخاذ روش‌های تربیتی نادرستی هم چون روش مستقیم، تحقیر و اهانت، سخت‌گیری غیر منطقی، محبت افراطی و نازپروری، اجبار و اکراه و تبعیض، اثر تربیت دینی درست را از بین برده و در مقابل ضربه‌ی جبران‌ناپذیری را بر فرد و جامعه وارد می‌کند.

منابع

❖ قرآن کریم

❖ نهج‌البلاغه

۱. ابن ابی الحدید، عبدالحمید بن هبه الله. شرح نهج‌البلاغه لابن ابی الحدید. قم: مکتبه ایت الله المرعشی النجفی، ۱۴۰۴ق.
۲. ابن فارس، احمد بن فارس. معجم مقاییس اللغة. با تصحیح محمد هارون عبدالسلام. ج ۲، قم: مکتب الاعلام الاسلامی، ۱۳۹۹ق.
۳. ابن منظور، محمد بن مکرم. لسان العرب. بیروت: دار صدر، ۱۴۱۴ق.
۴. احمدی، سید احمد. اصول و روش‌های تربیت اسلامی. اصفهان: نشر دانشگاه اسلامی اصفهان، ۱۳۶۴ش.
۵. امینی، ابراهیم. آیین تربیت. بی‌جا: انتشارات اسلامی، ۱۳۷۵.
۶. انصاری، قدرت الله. احکام و حقوق کودکان در اسلام، قم: مرکز فقهی ائمه‌ی اطهار (علیه السلام)، ۱۳۹۱ش.
۷. انصاریان، حسین. نظام خانواده در اسلام. چاپ شانزدهم، قم: ام‌البیها، ۱۳۸۰ش.
۸. باقری، خسرو. نگاهی دوباره به تربیت اسلامی. تهران: مدرسه، ۱۳۸۴ش.

۹. بنیانیان، حسن. «مدلی بر آسیب‌شناسی انقلاب اسلامی»، آسیب‌شناسی انقلاب اسلامی (مجموعه مقالات)، ویراستار محمد مهدی محمدی، تهران: دفتر نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه صنعتی شریف، ۱۳۷۹.
۱۰. بهشتی، محمد. مبانی تربیت از دیدگاه قرآن، تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه‌ی اسلامی، ۱۳۸۷ش.
۱۱. بهشتی، احمد. تربیت کودکان در جهان امروز. قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه‌ی علمیه‌ی قم، ۱۳۷۷ش.
۱۲. بهشتی، سعید و روشنگر نیکویی. کاوش‌هایی در باب فلسفه‌ی تربیت دینی از دیدگاه اسلام. مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی، ۱۳۹۰ش.
۱۳. به‌پژوه، احمد. اصول برقراری رابطه‌ی انسانی با کودک و نوجوان. تهران: نشر رویش، ۱۳۸۶ش.
۱۴. بیگی، روح‌الله. ارزش‌های اجتماعی در قرآن. قم: اسوه. ۱۳۸۹ش.
۱۵. جوادی آملی، عبدالله. شریعت در آینه معرفت، تهران: مرکز نشر فرهنگی رجاء، ۱۳۷۳ش.
۱۶. حکیمی، محمد رضا و علی محمد حکیمی. الحیاء. چاپ سوم، قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۶۰ش.
۱۷. داوودی، محمد. سیره‌ی تربیتی پیامبر و اهل بیت. زیر نظر علیرضا اعرافی، نشر پژوهشکده دانشگاه و حوزه، ۱۳۷۸ش.
۱۸. دهخدا، علی اکبر. فرهنگ دهخدا. تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۰ش.
۱۹. ساروخانی، باقر. دائرة المعارف علوم اجتماعی. تهران: کیهان، ۱۳۷۱ش.
۲۰. سرمد، غلام علی. درآمدی بر جامعه‌شناسی تعلیم و تربیت. ۱۳۷۳ش.
۲۱. شعیری، تاج‌الدین. جامع الاخبار. لوح یارانه‌ای نور ۲، قم: مرکز کامپیوتری علوم اسلامی، بی‌تا.
۲۲. شاکری‌نیا، ایرج. «تربیت دینی با تأکید بر نقش مهم خانواده». مجله‌ی مصباح، شماره‌ی ۵۰، ص ۱۵۵-۱۷۴، ۱۳۸۳ش.
۲۳. شکوهی، محسن. رفتار والدین با فرزندان، تعلیم و تربیت اسلامی. تهران: بی‌نا، ۱۳۶۷ش.
۲۴. صادق زاده قمصری، علی رضا. تربیت اسلامی. تهران: مرکز مطالعات تربیت اسلامی، ۱۳۸۰ش.
۲۵. طباطبایی، محمد حسین. قرآن در اسلام. قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۸۸ش.
۲۶. طریحی، فخرالدین بن محمد. مجمع البحرین. چاپ احمد حسینی، تهران: بی‌نا، ۱۳۶۲ش.
۲۷. فرید، مرتضی. الحدیث: روایات تربیتی از مکتب اهل بیت. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۸ش.
۲۸. الفیروز آبادی، مجدالدین. القاموس المحيط. ج ۴، بیروت: دار العلم، ۱۴۱۵ق.
۲۹. فیض کاشانی، محسن. تفسیر صافی. بیروت: مؤسسه‌ی الاعلمی للمطبوعات، ۱۴۰۲ق.
۳۰. الفیومی، احمد بن محمد. مصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر للراعی. چاپ دوم، قم: مؤسسه‌ی دار الهجره، ۱۴۱۴ق.

۳۱. قرائتی، محسن. تفسیر نور. تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۷۴ش.
۳۲. کانت، امانوئل. تعلیم و تربیت. ترجمه‌ی غلام حسین شکوهی، تهران: مؤسسه‌ی چاپ و انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۶۳ش.
۳۳. کلینی، محمد بن یعقوب. الاصول من الکافی. تصحیح علی اکبر غفاری، چاپ چهارم، تهران: دار الکتب الاسلامی، ۱۳۶۵ش.
۳۴. متقی، علی بن حسام الدین. کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال. ضبطه غریبه بکری حیانی، بیروت: مؤسسه‌ی الرساله، ۱۴۱۳ق.
۳۵. مجلسی، محمد باقر. بحار الانوار الجامعه لدرر الاخبار الائمه الاطهار (علیهم السلام)، تهران: دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۶۲ش.
۳۶. محمدی ری شهری، محمد. میزان الحکمه. چاپ سوم، قم: نشر مؤسسه‌ی فرهنگی دار الحدیث، ۱۳۸۳ش.
۳۷. مرعشی تستری، سید نورالله. احقاق الحق و ازهاق الباطل. قم: مکتبه آیت الله المرعشی النجفی، ۱۴۰۹ق.
۳۸. معلوف، لوئیس. المنجد. بیروت: چاپ پنجم، المطبعه الکاتولیک، ۱۹۲۷م.
۳۹. معین، محمد. فرهنگ فارسی معین. چاپ چهارم، تهران: امیر کبیر، ۱۳۶۳ش.
۴۰. مکارم شیرازی، ناصر و جمعی از نویسندگان. تفسیر نمونه. تهران: دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۷۴ش.
۴۱. موسوی خمینی، روح الله. تعلیم و تربیت از دیدگاه امام خمینی (رحمت الله علیه). تدوین مجتبی فراهانی، تهران: عروج، ۱۳۶۸ش.
۴۲. نوری طبرسی، حسین. المستدرک الوسایل و مستنبط المسایل. بیروت: مؤسسه‌ی آل البيت لاحیاء التراث، ۱۴۰۸ق.
۴۳. نیکزاد، محمود، کلیات فلسفه‌ی تعلیم و تربیت. تهران: کیهان، ۱۳۷۵ش.
۴۴. ورام، مسعود بن عیسی. تنبیه الخواطر و نزهة النواظر. قم: مکتبه الفقیه، بی تا.